

OLIP
ORGANIZACIJA ZA MEĐUNARODNE PUBLIKACIJE

SOCIJALNA, PRAVNA,
EKONOMSKA I ZDRAVSTVENA
ZAŠTITA UČESNIKA U RATU NA
PROSTORU BIVŠE JUGOSLAVIJE

Beograd, 2026

OLIP - SOCIJALNA, PRAVNA, EKONOMSKA I ZDRAVSTVENA ZAŠTITA UČESNIKA U RATU NA PROSTORU
BIVŠE JUGOSLAVIJE

ISBN-978-86-906800-9-2

OLIP
Organizacija za međunarodne publikacije

**SOCIJALNA, PRAVNA, EKONOMSKA I
ZDRAVSTVENA ZAŠTITA UČESNIKA U RATU
NA PROSTORU BIVŠE JUGOSLAVIJE**

Beograd, 2026

IZDAVAČ:
OLIP
Organizacija za međunarodne publikacije

ZA IZDAVAČA:
Danijel Panović

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:
Doc. dr Ratomir Antonović

RECENZENTI:
Prof. dr Milan Milošević, prof. dr Božidar Forca, prof. dr Milomir Čodo, prof.
dr Wolfgang Rohrbach, prof. dr Vladan Stanković,
prof. dr Borivoje Baltezarević, dr Nemanja Vukčević

Lektori: Danijela Antonović, Žaklin Grgić

Tehnički urednik: Aleksandar Cekić

NAUČNI ODBOR KONFERENCIJE:
Prof. dr Milan Milošević, Republika Srbija, predsjednik
Prof. dr Wolfgang Rohrbach, Austrija
Prof. dr Željko Petrić, Bosna i Hercegovina
Prof. dr Božidar Forca, Republika Srbija
Prof. dr Borivoje Baltezarević, Republika Srbija
Dr Jasmina Igrački, Republika Srbija
Doc. dr Marina Petrović, Republika Srbija
Doc. dr Boris Bursać, Republika Srbija
Doc. dr Ratomir Antonović, Republika Srbija

ORGANIZACIONI ODBOR

Danijel Panović, predsjednik
Miroslav Banjac,
Ivana Ćosić,
Momčilo Minić
Marko Taušanović

Štampa:
Best Print, Kruševac

Tiraž: 200

ISBN-978-86-906800-9-2

Beograd, 2026

S A D R Ź A J

PREDGOVOR.....	VI
----------------	----

Wolfgang Rohrbach

DIE ÖKONOMISCHEN UND ÖKOLOGISCHEN (FOLGE)SCHÄDEN DER JUGOSLAWIENKRIEGE (1991 - 2001).....	1
--	---

Slobodan Prodić

POTREBNOST METODOLOŠKIH NAČINA PRIBAVLJANJA PODATAKA U SVRHU POBOLJŠANJA POLOŽAJA VOJNIH I CIVILNIH INVALIDA RATA NA PODRUČJU OPŠTINE DERVENTA.....	15
NECESSITY OF METHODOLOGICAL WAYS OF COLLECTING DATA IN THE AIM TO IMPROVE THE STATUS OF MILITARY AND CIVILS INVALIDS OF WAR ON THE AREA OF DERVENTA MUNICIPALITY.....	26

Драган Батавeљић

Митар Лутовац

ДОПРИНОС УДРУЖЕЊА РАТНИХ И МИРНОДОПСКИХ ВОЈНИХ ИНВАЛИДА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ У ЗАКОНСКОЈ ЗАШТИТИ УЧЕСНИКА РАТОВА НА ПРОСТОРУ БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	29
CONTRIBUTION OF THE ASSOCIATION OF WAR AND PEACETIME MILITARY DISABLED VETERANS OF THE REPUBLIC OF SERBIA TO THE LEGAL PROTECTION OF PARTICIPANTS OF WARS IN THE TERRITORY OF THE FORMER YUGOSLAVIA.....	30

Ratomir Antonović

Boris Bursać

МЕЃУНАРОДНОПРАВНА ЗАШТИТА РАТНИХ ВОЈНИХ ЗАРОБЛЈЕНИКА.....	43
INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF WAR PRISONERS OF WAR.....	53

Marina Petrović

Nevena Nešić

SOCIJALNA I OBRAZOVNA INKLUZIJA DECE RATNIH VOJNIH INVALIDA: PRAVNI OKVIR I IZAZOVI U REPUBLICI SRBIJI.....	55
SOCIAL AND EDUCATIONAL INCLUSION OF CHILDREN OF WAR VETERANS WITH DISABILITIES: THE LEGAL FRAMEWORK AND CHALLENGES IN THE REPUBLIC OF SERBIA.....	76

Jasmina Igrački

Svetoslav Mišev

RATNI ZAROBLJENICI KAO ŽRTVE ORUŽANIH SUKOBA: OBLICI VIKTIMIZACIJE I MEĐUNARODNOPRAVNA ZAŠTITA.....	77
PRISONERS OF WAR AS VICTIMS OF ARMED CONFLICTS: FORMS OF VICTIMIZATION AND INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION.....	101

Немања Б. Вукчевић

Викторија Н. Рјанухина

ИНСТИТУЦИОНАЛНА РЕЛЕВАНТНОСТ РАТНЕ БИОГРАФИЈЕ У КОНТЕКСТУ ПРЕКОГРАНИЧНЕ МОБИЛНОСТИ: СОЦИОЛОШКА АНАЛИЗА ПОСТКОНФЛИКТНОГ ПРОСТОРА БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	103
INSTITUTIONAL RELEVANCE OF WAR BIOGRAPHY IN THE CONTEXT OF CROSS-BORDER MOBILITY: A SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF THE POST-CONFLICT SPACE IN THE FORMER YUGOSLAVIA.....	117

Borivoje V. Baltezarević

Daniele Battista

BETWEEN LEGAL RECOGNITION AND SOCIAL INCLUSION: WAR VETERANS IN THE POST-YUGOSLAV SPACE.....	119
---	-----

Prof. dr Eržika Antić

SOCIJALNE DETERMINANTE ZDRAVLJA RATNIH VETERANA – IZAZOVI I MOGUĆNOSTI UNAPREĐENJA KVALITETA ŽIVOTA..	131
--	-----

Aksana Chmyha

Milan Stanković

PROBLEMATIC ASPECTS AND DIRECTIONS FOR IMPROVING THE LEGAL REGULATION OF THE LOCAL COUNCIL OF DEPUTIES ACTIVITIES AS A COLLEGIAL BODY OF LOCAL REPRESENTATIVE AUTHORITY.....	151
---	-----

Aleksandra Jaramaz,

Dr. Phil. Danièle Hollick

PRIPADNOST KAO ORIJENTACIONI PROBLEM U ADOLESCENCIJI. DOKUMENTARNA REKONSTRUKCIJA KOD MLADIH TAKOZVANE TREĆE MIGRACIONE GENERACIJE.....	157
---	-----

Danijel Panović

Ivana Ćosić

PRAVNI OKVIRI I REGULATIVA: ZAKONSKA REŠENJA U REGIONU I OSTVARIVANJE STATUSNIH PRAVA UČESNIKA U RATU NA PROSTORU BIVŠE JUGOSLAVIJE.....	173
--	-----

Eržika Antić

KONCEPT ZDRAVOG STARENJA RATNIH VETERANA - IZAZOVI
I PERSPEKTIVE RAZVOJA INTEGRISANOG MODELA
ZDRAVSTVENE ZAŠTITE.....179

Сања Бурђевић

ДЕЦА У ПОРОДИЦАМА УЧЕСНИКА РАТОВА НА ПРОСТОРУ
БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ: УЛОГА ПРЕДШКОЛСКЕ УСТАНОВЕ У
ПРУЖАЊУ ПОДРШКЕ.....209

Novak Prodić

NUMERIČKA SIMULACIJA DEMOGRAFSKE SLIKE SRBA U
SARAJEVU- ŠTA BUDUĆNOST DONOSI?.....223

Михаил Захаров

ФИЗИЧКО-ХЕМИЈСКИ ПРИНЦИПИ ФИЛТРАЦИЈЕ У
УКЛАЊАЊУ ОСИРОМАШЕНОГ УРАНИЈУМА И ТЕШКИХ
МЕТАЛА ИЗ ВОДЕ КАО ДУГОРОЧНИХ ПОСЛЕДИЦА РАТНИХ
ДЕЈСТАВА НА ПРОСТОРУ ЈУЖНЕ СРБИЈЕ И
КОСОВА И МЕТОХИЈЕ.....237

Mirela Dorđević

SOCIJALNA, PRAVNA, EKONOMSKA I ZDRAVSTVENA ZAŠTITA
UČESNIKA U RATU NA PROSTORU BIVŠE JUGOSLAVIJE.....245

Momčilo Minić

PROBLEMI SOCIJALNE, PRAVNE, EKONOMSKE I
ZDRAVSTVENE ZAŠTITE BORACA U REPUBLICI SRBIJI.....249

Marina Petrović

Institut za srpsku kulturu Priština – Leposavić

Nevena Nešić

Institut za srpsku kulturu Priština – Leposavić

SOCIJALNA I OBRAZOVNA INKLUZIJA DECE RATNIH VOJNIH INVALIDA: PRAVNI OKVIR I IZAZOVI U REPUBLICI SRBIJI

Apstrakt: Deca ratnih vojnih invalida predstavljaju društvenu grupu čiji se položaj u kontekstu socijalne i obrazovne inkluzije u domaćoj naučnoj literaturi nije dovoljno istraživao. Iako pravni sistem Republike Srbije uređuje prava ratnih vojnih invalida i članova njihovih porodica kroz više propisa, ostaje otvoreno pitanje u kojoj meri postojeći normativni okvir omogućava ostvarivanje socijalne sigurnosti i jednakih mogućnosti dece ove kategorije u procesu obrazovanja i društvene integracije. Predmet rada jeste analiza pravnog okvira kojim se uređuju mehanizmi socijalne i obrazovne inkluzije dece ratnih vojnih invalida, uz razmatranje značaja koordinisanog delovanja sistema socijalne zaštite, obrazovanja i drugih nadležnih institucija. Cilj rada je da se ispita da li važeća zakonska rešenja pružaju odgovarajuću osnovu za ostvarivanje prava i potreba ove kategorije dece, kao i da se identifikuju ključni izazovi u njihovoj primeni. U istraživanju će biti primenjeni normativni, dogmatskopравни, analitičko-sintetički i komparativni metod, uz analizu relevantnih domaćih i međunarodnih pravnih izvora. Rad nastoji da doprinese boljem razumevanju postojećeg pravnog okvira i značaja koordinisanog delovanja nadležnih institucija u ostvarivanju socijalne i obrazovne inkluzije dece ratnih vojnih invalida.

Ključne reči: deca ratnih vojnih invalida, socijalna inkluzija, obrazovna inkluzija, pravni okvir, intersektorska saradnja, Republika Srbija.

Uvod

Položaj dece ratnih vojnih invalida predstavlja pitanje koje se nalazi na preseku pravne zaštite, socijalne politike, porodičnog prava i obrazovnog sistema. Iako su oružani sukobi na prostoru bivše Jugoslavije formalno okončani pre više od dve decenije, njihove posledice i dalje se reflektuju na svakodnevni život velikog broja porodica, utičući ne samo na lica koja su neposredno učestvovala u ratnim dejstvima, već i na članove njihovih porodica, posebno decu. Savremena istraživanja ukazuju da dugotrajne posledice ratnih trauma, narušeno zdravstveno stanje roditelja, socioekonomske teškoće i promene u porodičnoj dinamici mogu imati značajan uticaj na razvoj, obrazovanje i društvenu integraciju dece (Ćeriman, 2021: 246). U savremenom sistemu zaštite ljudskih prava položaj deteta ne posmatra se isključivo kroz formalno garantovana prava, već i kroz mogućnost njihovog delotvornog ostvarivanja u svakodnevnom životu. U tom kontekstu, socijalna i obrazovna inkluzija predstavljaju komplementarne procese

čiji je cilj stvaranje uslova za ravnopravno učešće svakog deteta u društvenom životu i obrazovnom sistemu, uz uvažavanje različitih životnih okolnosti koje mogu uticati na ostvarivanje njegovih prava. Istovremeno, savremeni pristup zaštiti prava deteta podrazumeva koordinisano delovanje različitih sistema, pre svega socijalne zaštite, obrazovanja, zdravstvene zaštite i drugih nadležnih institucija, kako bi se obezbedila sveobuhvatna podrška razvoju deteta (Stajić i Nikolova Marković 2022: 126).

Pravni sistem Republike Srbije uređuje prava ratnih vojnih invalida i članova njihovih porodica posebnim zakonskim propisima, dok se zaštita prava deteta ostvaruje kroz opšti normativni okvir koji obuhvata Ustav Republike Srbije, Zakon o pravima boraca, vojnih invalida, civilnih invalida rata i članova njihovih porodica, Porodični zakon, Zakon o socijalnoj zaštiti, Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, kao i druge relevantne propise (Јовановић и Арсић 2019: 862). Pored nacionalnog zakonodavstva, značajan pravni okvir čine i međunarodni instrumenti zaštite ljudskih prava, pre svega Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta, koji obavezuju države da obezbede jednak pristup obrazovanju, socijalnoj zaštiti i drugim pravima svakom detetu, bez diskriminacije po bilo kom osnovu (Kovačević 2022: 205).

Iako navedeni propisi uspostavljaju opšti sistem zaštite prava dece i članova porodica ratnih vojnih invalida, u teoriji i praksi postavlja se pitanje da li postojeći normativni okvir u dovoljnoj meri odgovara specifičnim okolnostima u kojima odrastaju deca ratnih vojnih invalida. Ovo pitanje posebno dobija na značaju imajući u vidu da se pravni položaj ove kategorije dece u domaćoj pravnoj literaturi retko razmatra kao zasebna istraživačka tema, dok su dostupna istraživanja pretežno usmerena na ostvarivanje statusnih, zdravstvenih i socijalnih prava samih ratnih vojnih invalida. Istovremeno, u stručnoj literaturi ukazuje se da socioekonomske okolnosti, zdravstveno stanje roditelja i posledice ratnih trauma mogu uticati na ostvarivanje prava dece, uključujući i njihovo uključivanje u obrazovni sistem i društveni život (Milošević i Maksimović, 2022: 9).

Polazeći od navedenog, predmet ovog rada jeste analiza pravnog okvira kojim se uređuje socijalna i obrazovna inkluzija dece ratnih vojnih invalida u Republici Srbiji, sa posebnim osvrtom na međusobnu povezanost sistema socijalne zaštite i obrazovanja. Cilj rada je da se ispita u kojoj meri postojeća zakonska rešenja pružaju odgovarajuću osnovu za ostvarivanje socijalnih i obrazovnih prava ove kategorije dece, kao i da se identifikuju ključni izazovi u njihovoj primeni. U radu će biti primenjeni normativni metod, dogmatskopravni metod, analitičko-sintetički metod i metod analize relevantne domaće i međunarodne naučne literature.

Rad je koncipiran kroz dve međusobno povezane tematske celine. U prvom delu analizira se pravni okvir socijalne i obrazovne inkluzije dece ratnih vojnih invalida u Republici Srbiji, sa osvrtom na relevantne domaće propise i međunarodne standarde zaštite prava deteta. Drugi deo posvećen je razmatranju izazova u ostvarivanju socijalne i obrazovne inkluzije u praksi, sa posebnim osvrtom na značaj intersektorske saradnje i moguće pravce unapređenja postojećeg sistema podrške.

Pravni okvir socijalne i obrazovne inkluzije dece ratnih vojnih invalida

Pravni položaj dece ratnih vojnih invalida u Republici Srbiji ne uređuje se jednim propisom niti kroz jedinstven sistem posebno oblikovanih prava i mera podrške. Normativni okvir njihove zaštite čini više međusobno povezanih pravnih režima, međunarodni standardi zaštite prava deteta, ustavne garancije, propisi iz oblasti boračko-invalidske zaštite, porodičnog prava, socijalne zaštite, finansijske podrške porodici sa decom, zabrane diskriminacije i obrazovanja. Zbog toga se pravni položaj ove dece ne može sagledati samo analizom propisa kojima je uređen status njihovih roditelja. Neophodno je ispitati i na koji način opšti sistemi zaštite dece prepoznaju porodične, zdravstvene, materijalne i obrazovne okolnosti koje mogu uticati na njihovo odrastanje.

Takva normativna raslojenost istovremeno predstavlja prednost i ograničenje postojećeg sistema. Prednost se ogleda u tome što dete, nezavisno od statusa roditelja, uživa prava garantovana svakom detetu, uključujući pravo na zaštitu, obrazovanje, zdravstvenu i socijalnu sigurnost. Ograničenje proizlazi iz činjenice da ostvarivanje tih prava zavisi od koordinacije različitih institucija, pravilnog prepoznavanja potreba konkretnog deteta i ispunjenosti uslova propisanih u više zasebnih oblasti. Stoga formalno postojanje prava ne mora nužno značiti da je uspostavljen zaokružen sistem socijalne i obrazovne inkluzije dece ratnih vojnih invalida. Potrebu za ovakvim višedimenzionalnim pristupom potvrđuju i domaća istraživanja ratnih veterana, koja ukazuju na povezanost posttraumatskog stresnog poremećaja sa intenzitetom ratnih iskustava, ranjavanjem, gubitkom bliskih osoba i drugim teškim životnim događajima (Kuljić, Miljanović i Svičević, 2004: 283–289). Iako ovim istraživanjem nisu neposredno obuhvaćena deca veterana, njegovi nalazi ukazuju na složenost okolnosti koje mogu uticati na funkcionisanje porodice.

Međunarodni standardi zaštite prava deteta

Polaznu osnovu za razmatranje položaja dece ratnih vojnih invalida predstavljaju međunarodni standardi zaštite prava deteta. Njihov značaj ogleda se u tome što pravo deteta ne svode na formalnu dostupnost pojedinih usluga, već zahtevaju da država obezbedi uslove za razvoj, socijalnu sigurnost, obrazovanje i ravnopravno učešće deteta u zajednici (Kletečki Radović, Vejmelka i Družić Ljubotina 2017: 202). U središtu takvog pristupa nalazi se dete kao samostalan nosilac prava, a ne samo kao član porodice ili posredni korisnik prava priznatih njegovom roditelju.

Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta počiva na načelima nediskriminacije, najboljeg interesa deteta, prava na život, opstanak i razvoj i prava deteta da izrazi mišljenje o pitanjima koja ga se tiču. Za predmet ovog rada naročito su značajne odredbe o pravu na socijalnu sigurnost, odgovarajućem životnom standardu i obrazovanju. Članovima 26. i 27. Konvencije priznaje se pravo svakog deteta da koristi socijalnu zaštitu i da ima životni standard koji omogućava njegov fizički, mentalni, duhovni, moralni i socijalni razvoj. Primarna odgovornost za obezbeđivanje odgovarajućih životnih uslova pripada

roditeljima, ali je država dužna da im, u skladu sa svojim mogućnostima, pruži odgovarajuću pomoć i razvija programe materijalne podrške.

Ove odredbe posebno su važne kada zdravstveno stanje roditelja utiče na njegovu sposobnost za rad, visinu porodičnih prihoda, organizaciju svakodnevnog života ili obim roditeljske brige. Invaliditet roditelja sam po sebi ne znači da je dete ugroženo niti opravdava automatsko svrstavanje porodice u kategoriju socijalne potrebe. Međutim, međunarodni standardi zahtevaju da se prilikom odlučivanja o podršci uzmu u obzir stvarne posledice zdravstvenog i ekonomskog položaja porodice na prava i razvoj deteta.

Pravo na obrazovanje, uređeno članovima 28. i 29. Konvencije, ne iscrpljuje se u formalnoj mogućnosti upisa u školu. Država je dužna da obezbedi dostupnost obrazovanja, redovno pohađanje nastave i jednake mogućnosti za razvoj sposobnosti svakog deteta. Cilj obrazovanja obuhvata razvoj ličnosti, talenata, mentalnih i fizičkih sposobnosti deteta do njihovih krajnjih mogućnosti, kao i pripremu za odgovoran život u slobodnom društvu. Iz ovakvog pristupa proizlazi da obrazovna inkluzija nije ograničena na fizičku prisutnost deteta u školi, već obuhvata stvaranje uslova za njegovo učešće, napredovanje, osećaj pripadnosti i ostvarivanje obrazovnih potencijala.

Komiteta za prava deteta ukazuje da države treba da prate primenu propisa, kvalitet usluga i raspoloživost finansijskih i ljudskih resursa kojima se obezbeđuju prava dece, naročito dece koja se nalaze u nepovoljnom ili ranjivom položaju (Vasić 2025: 56). U oblasti socijalne sigurnosti posebna pažnja usmerena je na mere materijalne pomoći, smanjenje siromaštva i nejednakosti, kao i podršku fizičkom, mentalnom i socijalnom razvoju deteta. U oblasti obrazovanja naglašavaju se dostupnost, kvalitet, jednakost mogućnosti i uklanjanje prepreka koje mogu dovesti do isključenosti pojedinih grupa dece.

Za razmatranje položaja dece ratnih vojnih invalida značajna je i Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom, iako deca o kojoj je reč ne moraju i sama imati invaliditet. Član 23. ove konvencije obavezuje države da osobama sa invaliditetom pruže odgovarajuću pomoć u ostvarivanju roditeljskih odgovornosti i da spreče razdvajanje deteta od roditelja samo zbog invaliditeta roditelja ili deteta. U savremenom međunarodnom pravu invaliditet roditelja ne posmatra se kao individualni nedostatak koji treba izolovano kompenzovati, već kao okolnost koja, u sadejstvu sa društvenim i institucionalnim preprekama, može uticati na funkcionisanje čitave porodice. Državna podrška zato treba da bude usmerena na očuvanje porodičnog života, dostupnost usluga u zajednici i stvaranje uslova da roditelj sa invaliditetom može delotvorno ostvarivati roditeljske dužnosti (Rosenthal 2019: 76-77).

Komiteta za prava osoba sa invaliditetom naglašava da je odvajanje deteta od roditelja isključivo na osnovu invaliditeta diskriminatorno i da države treba da obezbede usluge podrške porodicama u zajednici. Ovaj standard je relevantan i za porodice ratnih vojnih invalida, jer upućuje na obavezu države da posledice invaliditeta roditelja ne rešava samo novčanim pravima, već i uslugama koje omogućavaju stabilno porodično funkcionisanje i očuvanje odnosa roditelja i deteta.

Ipak, Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom treba primenjivati

pažljivo. Pravo na inkluzivno obrazovanje iz člana 24. prvenstveno se odnosi na osobe sa invaliditetom, pa se deca ratnih vojnih invalida ne mogu samo zbog statusa roditelja izjednačiti sa decom sa smetnjama u razvoju ili invaliditetom. Značaj Konvencije za ovu temu nalazi se pre svega u njenom porodičnom i antidiskriminacionom pristupu, roditeljski invaliditet ne sme predstavljati razlog za umanj enje prava deteta, a država treba da obezbedi podršku kojom se sprečava da zdravstvene, materijalne ili društvene posledice invaliditeta roditelja proizvedu nejednak položaj deteta.

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima dodatno potvrđuje povezanost socijalne sigurnosti sa ostvarivanjem drugih ljudskih prava. Prema tumačenju Komiteta za ekonomska, socijalna i kulturna prava, pravo na socijalnu sigurnost obuhvata pristup novčanim davanjima i uslugama kojima se obezbeđuje zaštita u slučajevima bolesti, invaliditeta, gubitka prihoda ili nedovoljne porodične podrške, naročito kada su u pitanju deca i izdržavana lica (Zhuravela et al. 2023: 334). Socijalna sigurnost nije sama sebi cilj, već instrument očuvanja ljudskog dostojanstva i pretpostavka ostvarivanja prava na zdravlje, obrazovanje, stanovanje i porodični život.

Iz međunarodnih standarda, prema tome, ne proizlazi obaveza države da decu ratnih vojnih invalida nužno proglasi posebnom pravnom kategorijom. Proizlazi, međutim, obaveza da pravni i institucionalni sistem bude sposoban da prepozna situacije u kojima invaliditet roditelja, ratna trauma, gubitak radne sposobnosti ili materijalne teškoće utiču na ostvarivanje prava deteta. Težište nije na unapred pretpostavljenoj ranjivosti, već na individualizovanoj proceni potreba i delotvornom odgovoru nadležnih institucija.

Ustavne garancije i načelo jednakosti

Ustav Republike Srbije pruža osnovu za povezivanje boračko-invalidske zaštite sa zaštitom deteta, porodice, socijalnim pravima i obrazovanjem. U članu 1. Republika Srbija određena je kao država zasnovana, između ostalog, na vladavini prava, socijalnoj pravdi i ljudskim i manjinskim pravima. Ovakvo ustavno određenje ima poseban značaj za socijalnu inkluziju, jer obavezuje državu da prava ne garantuje samo formalno, već da uspostavlja mehanizme kojima se umanjuju posledice socijalnih i životnih teškoća (Petrović 2020: 123).

Ustav u članu 21. garantuje jednakost svih pred Ustavom i zakonom i zabranjuje neposrednu i posrednu diskriminaciju po bilo kom osnovu. Za položaj dece ratnih vojnih invalida naročito je važno to što se jednakost ne može tumačiti isključivo kao jednako postupanje prema svim licima. Kada različite životne okolnosti stvaraju stvarne prepreke za ostvarivanje prava, jednakost može zahtevati dodatne ili prilagođene mere podrške. Takve mere ne bi predstavljale privilegovanje određene grupe ukoliko su usmerene na otklanjanje faktičke nejednakosti i zasnovane na objektivno procenjenim potrebama.

Član 64. Ustava potvrđuje da deca uživaju ljudska prava primereno svom uzrastu i duševnoj zrelosti, dok član 66. propisuje posebnu zaštitu porodice i deteta. Ustavna zaštita nije ograničena samo na sprečavanje nasilja, eksploatacije ili zanemarivanja, već predstavlja osnov za razvoj sistema podrške kojim se

omogućava pravilan razvoj deteta. Roditelji, prema članu 65, imaju pravo i dužnost da izdržavaju, vaspitavaju i obrazuju svoju decu. Međutim, kada je sposobnost roditelja da te dužnosti ostvaruje otežana zbog invaliditeta, zdravstvenog stanja ili umanjenih prihoda, ustavno načelo socijalne države zahteva da porodica ne ostane bez odgovarajuće institucionalne podrške.

U članu 69. Ustava građanima i porodicama kojima je potrebna društvena pomoć radi savladavanja socijalnih i životnih teškoća priznato je pravo na socijalnu zaštitu, zasnovanu na socijalnoj pravdi, humanizmu i poštovanju ljudskog dostojanstva. Istom odredbom predviđena je posebna zaštita osoba sa invaliditetom, ratnih veterana i žrtava rata. Ova odredba neposredno opravdava postojanje posebnog sistema boračko-invalidske zaštite, ali ne znači da su članovi porodice automatski korisnici svih prava priznatih ratnom vojnom invalidu. Njihov položaj zavisi od uslova određenih zakonom i od mogućnosti da prava ostvare u drugim sistemima socijalne zaštite.

Pravo na obrazovanje garantovano je članom 71. Ustava. Osnovno obrazovanje je obavezno i besplatno, srednje obrazovanje je besplatno, dok se pristup visokom obrazovanju obezbeđuje pod jednakim uslovima. Ustavna garancija jednakog pristupa zahteva da materijalne, porodične ili zdravstvene okolnosti ne dovedu do faktičkog isključivanja deteta iz obrazovanja. Zbog toga se pravo na obrazovanje mora sagledavati zajedno sa pravom na socijalnu zaštitu, zdravstvenu zaštitu i posebnu zaštitu porodice i deteta.

Ustavni okvir, dakle, ne izdvaja decu ratnih vojnih invalida kao posebnu kategoriju. Njegova uloga je drugačija: on uspostavlja opšte standarde na osnovu kojih zakonodavac i nadležne institucije treba da spreče da posledice invaliditeta roditelja dovedu do povrede prava deteta ili njegove faktičke nejednakosti. Konkretizacija tih standarda ostvaruje se kroz posebne i opšte zakone.

Boračko-invalidska zaštita i položaj deteta

Centralni propis u ovoj oblasti jeste Zakon o pravima boraca, vojnih invalida, civilnih invalida rata i članova njihovih porodica. Zakonom su objedinjeni statusi i prava različitih kategorija korisnika, a prava se zasnivaju na dva međusobno povezana principa: naknadi za telesno oštećenje ili gubitak života bliskog srodnika i nacionalnom priznanju licima koja su učestvovala u odbrani zemlje. Zakon je usvojen 2020. godine, a primenjuje se od 1. januara 2021. godine.

Za pravilno razumevanje položaja dece ratnih vojnih invalida neophodno je razlikovati dve situacije. Prvu čine deca čiji je roditelj živ i ima priznato svojstvo ratnog vojnog invalida. Drugu čine deca umrlog vojnog invalida koja, pod zakonom propisanim uslovima, mogu ostvarivati prava kao članovi njegove porodice. Ova razlika je suštinska jer poseban zakon ne uspostavlja isti obim neposrednih prava za svu decu ratnih vojnih invalida.

Zakon određuje da član porodice vojnog invalida može biti supružnik ili vanbračni partner koji je sa njim imao zajedničko dete, dete rođeno u braku ili van braka, usvojeno dete, pastorka koga je vojni invalid izdržavao, kao i određeni srodnici pod zakonom predviđenim uslovima. Dete je, takođe, obuhvaćeno pojmom člana uže porodice. Međutim, sama pripadnost porodici vojnog invalida

ne znači da dete ostvaruje sva prava navedena u zakonu. Za svako pravo posebno se utvrđuju korisnik i uslovi ostvarivanja.

U slučaju smrti vojnog invalida od I do VII grupe, dete može ostvariti pravo na porodičnu invalidninu pod uslovima propisanim zakonom. Pravo se, po pravilu, ostvaruje do navršene petnaeste godine života, odnosno do završetka školovanja, najkasnije do navršene dvadeset šeste godine. Zakonom su uređene i situacije produženja prava zbog bolesti ili prekida školovanja pod određenim uslovima, kao i položaj deteta koje je nesposobno za samostalan život i rad. Status učenika ili studenta predstavlja relevantnu činjenicu za trajanje prava, što pokazuje neposrednu vezu između boračko-invalidske zaštite i obrazovnog statusa deteta.

Poseban značaj ima pravo na dečiji dodatak. Zakon propisuje da vojni invalidi od I do VII grupe i deca koja su korisnici porodične invalidnine ostvaruju dečiji dodatak pod uslovima i u visini određenoj propisima o finansijskoj podršci porodici sa decom. Ovakvo rešenje pokazuje da boračko-invalidski status ne isključuje primenu opšteg sistema podrške porodici, već služi kao osnov za povezivanje dva pravna režima. Ovakav model odgovara savremenom razvoju sistema socijalne zaštite u Republici Srbiji, koji se zasniva na povezivanju posebnih kategorija korisnika sa opštim mehanizmima socijalne sigurnosti i porodične podrške (Kočović 2019: 110).

Zakonom je predviđeno da borci, ratni i mirnodopski vojni invalidi, korisnici porodične invalidnine i članovi njihovih porodica ostvaruju pravo na zdravstvenu zaštitu u skladu sa propisima iz oblasti zdravstvene zaštite i zdravstvenog osiguranja. I u ovoj oblasti poseban zakon, dakle, ne uspostavlja potpuno samostalan sistem, već upućuje na opšti zdravstveni režim. To potvrđuje da je zaštita porodice ratnog vojnog invalida po svojoj prirodi intersektorska: poseban status može predstavljati osnov za određena prava, ali se njihov sadržaj i način ostvarivanja često uređuju drugim zakonima.

Novčana prava ratnog vojnog invalida, kao što su lična invalidnina, dodatak za negu, ortopedski dodatak i invalidski dodatak, neposredno pripadaju roditelju, a ne detetu. Ipak, ona mogu imati posredan značaj za položaj deteta jer utiču na materijalnu sigurnost domaćinstva i sposobnost porodice da podmiri troškove stanovanja, lečenja, obrazovanja i svakodnevnog života. Upravo se u tome vidi razlika između individualnog i porodičnog dejstva prava. Pravo je formalno priznato ratnom vojnom invalidu, ali njegove socijalne posledice obuhvataju celu porodicu. Dodatnu složenost položaja porodice može predstavljati posttraumatski stresni poremećaj ratnog veterana, budući da domaća istraživanja ukazuju na potrebu da se prilikom procene invaliditeta uzmu u obzir njegove dugotrajnije psihičke i funkcionalne posledice (Samardžić et al., 2016: 945–949).

Takav pristup istovremeno otvara pitanje da li je materijalna kompenzacija roditelju dovoljna za zaštitu deteta u svim situacijama. Novčano davanje može ublažiti ekonomske posledice invaliditeta, ali samo po sebi ne obezbeđuje savetodavnu podršku, pomoć u obavljanju roditeljskih dužnosti, psihološku podršku detetu, dodatnu pomoć u obrazovanju niti koordinaciju škole, centra za socijalni rad i zdravstvenih ustanova. Stoga sistem boračko-invalidske zaštite ima važnu, ali ne i iscrpnu ulogu u socijalnoj i obrazovnoj inkluziji dece. Značaj

nematerijalnih oblika podrške potvrđuju i domaća istraživanja terapijskog rada sa ratnim veteranima obolelim od posttraumatskog stresnog poremećaja, koja ukazuju na složenost njihovog traumatskog iskustva i potrebu za odgovarajućim psihoterapijskim pristupom (Mandić-Gajić i Špirić, 2016: 757–763).

Iz strukture Zakona može se zaključiti da se deca ratnih vojnih invalida neposrednije prepoznaju kada nastupe dodatne pravno relevantne okolnosti, naročito smrt roditelja i sticanje statusa korisnika porodične invalidnine. Dok je roditelj živ, dete je pre svega posredni korisnik ekonomskih i socijalnih efekata prava priznatih roditelju, uz mogućnost ostvarivanja pojedinih prava u opštim sistemima. To ne predstavlja nužno pravnu prazninu, jer se zaštita dece po pravilu ostvaruje kroz opšte propise. U literaturi se ukazuje da savremeni sistemi zaštite osoba sa invaliditetom sve više napuštaju isključivo statusni pristup i usmeravaju se ka ostvarivanju stvarnih mogućnosti za puno učešće u društvenom životu kroz povezivanje različitih sistema zaštite (Mikuš 2018: 293).

Sistem socijalne zaštite i podrška porodici

Zakon o socijalnoj zaštiti predstavlja opšti pravni osnov za pružanje podrške pojedincima i porodicama koje ne mogu samostalno da prevaziđu nepovoljne životne okolnosti. Za razliku od boračko-invalidske zaštite, koja prava vezuje za formalno utvrđen status, sistem socijalne zaštite polazi od procene potreba, životnih teškoća, porodičnog funkcionisanja i rizika po dobrobit korisnika. Zbog toga dete ratnog vojnog invalida može biti korisnik prava ili usluga socijalne zaštite ne samo zbog statusa roditelja, već kada konkretne posledice zdravstvenog, materijalnog ili porodičnog položaja zahtevaju institucionalnu podršku (Kočović 2019: 110-111).

Socijalna zaštita obuhvata materijalna davanja i usluge. Materijalna davanja služe obezbeđivanju osnovne egzistencijalne sigurnosti, dok su usluge usmerene na očuvanje i unapređenje porodičnog funkcionisanja, prevenciju izdvajanja deteta iz porodice, razvoj sposobnosti za samostalan život i uključivanje korisnika u zajednicu. Za predmet ovog rada posebno su značajne savetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge, dnevne usluge u zajednici, pomoć u kući, podrška porodici u krizi i drugi oblici pomoći koji mogu biti prilagođeni stvarnim potrebama deteta i roditelja. Značaj razvoja usluga u zajednici potvrđuju i istraživanja sprovedena u Republici Srbiji, prema kojima upravo savetodavne, socijalno-edukativne i druge vaninstitucionalne usluge predstavljaju osnov savremenog sistema socijalne zaštite i socijalne inkluzije. Istovremeno se ukazuje da njihov razvoj nije ravnomeran na teritoriji Republike Srbije (Matković, Šunderlić i Muždalo 2024).

Uloga centra za socijalni rad nije ograničena na odlučivanje o novčanim pravima. Kao organ starateljstva i ključna ustanova sistema socijalne zaštite, centar procenjuje potrebe deteta i porodice, planira mere podrške, sarađuje sa školama, zdravstvenim ustanovama i lokalnim organima i prati efekte preduzetih mera. U porodici ratnog vojnog invalida potreba za takvim delovanjem može nastati kada invaliditet roditelja otežava svakodnevnu brigu, kada postoje problemi mentalnog zdravlja, porodična izolacija, siromaštvo, rizik od zanemarivanja obrazovnih

potreba ili druge okolnosti koje utiču na dobrobit deteta. Pri tome se ne sme polaziti od pretpostavke da invaliditet roditelja automatski znači neadekvatno roditeljstvo (Simić 2026). Procena mora biti individualizovana, zasnovana na činjenicama i usmerena na podršku porodici, a ne na njenu stigmatizaciju.

Posebno pitanje predstavlja teritorijalna dostupnost usluga. Dok se određena novčana prava uređuju i finansiraju na republičkom nivou, značajan broj socijalnih usluga zavisi od kapaciteta i odluka jedinica lokalne samouprave. Posledica može biti različit nivo podrške porodicama u zavisnosti od mesta prebivališta. U sredinama sa razvijenim uslugama u zajednici porodica može dobiti savetodavnu, psihološku i praktičnu pomoć, dok se u drugim sredinama zaštita svodi uglavnom na novčana davanja i povremene intervencije. Takve razlike mogu imati poseban značaj za decu koja žive u ruralnim, udaljenim ili ekonomski slabije razvijenim područjima (Matković, Šunderlić i Muždalo 2024).

Sistem socijalne zaštite, prema tome, poseduje mehanizme koji mogu odgovoriti na potrebe dece ratnih vojnih invalida, ali njihova primena ne proizlazi automatski iz statusa roditelja. Potrebno je da porodica bude informisana o pravima, da nadležna ustanova prepozna potrebu, da usluga postoji u konkretnoj zajednici i da bude uspostavljena saradnja sa drugim sistemima. Upravo na tom nivou nastaje prostor između normativne dostupnosti prava i njihove stvarne delotvornosti.

Pravni okvir obrazovne inkluzije

Obrazovni sistem Republike Srbije zasniva se na načelima dostupnosti, jednakosti, zabrane diskriminacije, uvažavanja potreba deteta i pružanja podrške učenicima kojima je ona potrebna. Ovakva načela predstavljaju osnov savremenog inkluzivnog obrazovanja koje polazi od jednakih mogućnosti, individualizovane podrške i uklanjanja prepreka učenju (Milošević i Maksimović 2022: 9). Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja predstavlja krovni propis ove oblasti, a njegove izmene iz 2025. godine čine deo važećeg obrazovnog okvira.

Pravo na obrazovanje dece ratnih vojnih invalida ostvaruje se pod jednakim uslovima kao i pravo druge dece. Propisi ih ne izdvajaju kao posebnu kategoriju učenika niti predviđaju poseban model obrazovanja samo na osnovu statusa roditelja (Milošević Radulović i Marković Krstić 2022: 569-570). To je u skladu sa načelom nediskriminacije, jer porodični status ne treba da vodi segregaciji ili unapred pretpostavljenom nižem obrazovnom potencijalu. Međutim, jednakost u obrazovanju ne podrazumeva ignorisanje okolnosti koje mogu otežati pohađanje nastave, učenje, psihološku stabilnost ili učešće u školskom životu.

Pojam obrazovne inkluzije u ovom radu zato treba razumeti šire od individualnog obrazovnog plana i mera namenjenih isključivo učenicima sa smetnjama u razvoju ili invaliditetom. U odnosu na decu ratnih vojnih invalida on označava stvaranje uslova da porodične i socioekonomske okolnosti ne dovedu do izostajanja sa nastave, slabijeg školskog postignuća, napuštanja školovanja, društvene izolacije ili nemogućnosti učešća u vannastavnim aktivnostima. Obrazovna inkluzija podrazumeva dostupnost podrške u skladu sa individualnim potrebama, a ne automatsko svrstavanje deteta u unapred određenu kategoriju.

Škola ima važnu ulogu u ranom prepoznavanju promena u ponašanju, školskom uspehu, redovnosti pohađanja nastave i socijalnim odnosima učenika. U savremenim uslovima školskog života posebnu pažnju potrebno je posvetiti i digitalnom okruženju, budući da se teškoće u socijalnoj uključenosti učenika mogu ispoljavati kroz različite oblike digitalnog nasilja, što dodatno potvrđuje značaj preventivne uloge škole i blagovremenog reagovanja stručnih službi (Mijatović 2024, 146). Međutim, škola ne može i ne treba samostalno da rešava porodične, zdravstvene ili materijalne probleme. Kada teškoće učenika prevazilaze pedagošku podršku, neophodna je saradnja sa roditeljima, centrom za socijalni rad, zdravstvenim ustanovama i drugim službama. Time obrazovna ustanova postaje deo šire mreže podrške, a ne izolovani nosilac odgovornosti. Značaj podržavajućeg školskog okruženja potvrđuje istraživanje sprovedeno među učenicima prvog razreda srednjih škola u Srbiji, kojim je utvrđena povezanost podrške nastavnika i vršnjaka, zadovoljstva školom, školskog opterećenja i vršnjačkog nasilja sa pokazateljima mentalnog zdravlja učenika (Škorić et al., 2023). Ovi nalazi ukazuju da kvalitet školskih odnosa može imati važnu zaštitnu ili rizičnu ulogu, nezavisno od prirode porodičnih okolnosti sa kojima se učenik suočava.

Mere obrazovne podrške mogu obuhvatiti pedagoški rad sa učenikom, savetovanje, podršku stručne službe škole, saradnju sa porodicom, prilagođavanje načina rada kada za to postoje zakonski i stručni razlozi, pomoć pri prevazilaženju materijalnih prepreka i povezivanje sa drugim institucijama. Njihov izbor mora zavisiti od potreba konkretnog deteta. Savremena praksa inkluzivnog obrazovanja zasniva se upravo na individualizovanoj proceni potreba učenika i izboru mera podrške koje odgovaraju konkretnoj situaciji, umesto njihovog automatskog povezivanja sa određenim statusom ili kategorijom učenika (Ministarstvo prosvete i UNICEF, 2025). Sama činjenica da je roditelj ratni vojni invalid nije dovoljan osnov za primenu posebnih obrazovnih mera, ali može biti relevantna okolnost u sveobuhvatnoj proceni položaja učenika.

Važno je razlikovati podatak koji škola može legitimno da koristi radi pružanja podrške od podatka koji bi mogao dovesti do etiketiranja deteta. Status roditelja spada u porodične i osetljive životne okolnosti i ne sme biti osnov za stigmatizaciju, izdvajanje ili snižavanje očekivanja od učenika. Institucionalni pristup mora počivati na poverljivosti, poštovanju dostojanstva porodice i uključivanju deteta i roditelja u planiranje podrške (Kušević 2022: 549).

Obrazovna inkluzija povezana je i sa materijalnim uslovima školovanja. Besplatnost osnovnog i srednjeg obrazovanja ne znači da je obrazovanje bez svih pratećih troškova. Prevoz, udžbenici, školski pribor, digitalna oprema, ekskurzije, ishrana i vannastavne aktivnosti mogu predstavljati značajan teret za domaćinstvo čiji su prihodi umanjeni zbog invaliditeta ili nezaposlenosti roditelja (Družić Ljubotina 2022: 183). Zbog toga se obrazovna jednakost ne može ostvarivati isključivo unutar škole, već zahteva povezivanje obrazovne politike sa socijalnim davanjima, lokalnim merama i podrškom porodici.

Normativni okvir Republike Srbije, posmatran u celini, sadrži pravne osnove za zaštitu socijalnih i obrazovnih prava dece ratnih vojnih invalida. Međunarodni standardi zahtevaju zaštitu razvoja deteta, socijalnu sigurnost,

jednak pristup obrazovanju i podršku porodici. Ustav garantuje posebnu zaštitu deteta i porodice, pravo na socijalnu zaštitu i obrazovanje i posebnu zaštitu ratnih veterana i osoba sa invaliditetom. Poseban zakon uređuje status i materijalna prava ratnih vojnih invalida i pojedina prava članova njihovih porodica, dok opšti sistemi socijalne i obrazovne zaštite omogućavaju podršku u skladu sa konkretnim potrebama.

Međutim, izostaje jedinstven pravni mehanizam kojim bi se povezali podaci o boračko-invalidskom statusu roditelja, procena potreba porodice, socijalne usluge i podrška detetu u obrazovanju. Postojeći model zasniva se na paralelnom delovanju više sistema, pri čemu dete najčešće nije neposredni korisnik prava po posebnom zakonu dok je roditelj živ, već zaštitu ostvaruje posredno, preko prava roditelja, ili neposredno, kroz opšte propise. Zbog toga se delotvornost pravnog okvira ne može proceniti samo prema broju garantovanih prava. Ona zavisi od dostupnosti usluga, informisanosti porodice, individualizovane procene potreba i stvarne intersektorske saradnje nadležnih institucija.

Izazovi u ostvarivanju socijalne i obrazovne inkluzije i mogući pravci unapređenja

Postojanje normativne osnove za zaštitu prava dece ratnih vojnih invalida ne znači da su istovremeno obezbeđeni svi uslovi za njihovu stvarnu socijalnu i obrazovnu uključenost. Praktična delotvornost prava zavisi od sposobnosti nadležnih institucija da blagovremeno prepoznaju potrebe deteta, razmene relevantne informacije, ponude dostupne usluge i usklade mere koje se primenjuju u različitim sistemima. Upravo na tom nivou mogu nastati teškoće koje se ne mogu objasniti nepostojanjem pojedinačnih prava, već nedovoljnom povezanošću institucija, ograničenom dostupnošću usluga i odsustvom podataka na osnovu kojih bi se procenio stvarni položaj ove dece.

Prvi izazov proizlazi iz njihove nedovoljne institucionalne i istraživačke vidljivosti. Zvanične evidencije registruju ratne vojne invalide kao korisnike prava iz oblasti boračko-invalidske zaštite, dok obrazovni i socijalni sistem podatke o deci uglavnom prikupljaju prema drugim kriterijumima, kao što su materijalni položaj, invaliditet deteta, potreba za dodatnom obrazovnom podrškom, porodičnopravna zaštita ili korišćenje usluga socijalne zaštite. Zbog toga nije moguće pouzdano utvrditi koliko dece ratnih vojnih invalida živi u Republici Srbiji, kakva je njihova starosna struktura, koliko njih pohađa školu ili fakultet, koliko koristi prava socijalne zaštite i sa kojim se teškoćama najčešće suočavaju (Чавић-Ђурић, 2019: 261).

Odsustvo takvih podataka ne znači da sva deca ratnih vojnih invalida imaju nepovoljan položaj. Naprotiv, njihove životne okolnosti mogu se znatno razlikovati u zavisnosti od vrste i stepena invaliditeta roditelja, porodičnih prihoda, zaposlenosti drugog roditelja, mesta prebivališta, dostupnosti zdravstvenih i socijalnih usluga i kvaliteta porodičnih odnosa. Međutim, bez odgovarajućih podataka nije moguće utvrditi da li unutar ove heterogene kategorije postoje grupe dece kojima je potrebna dodatna podrška. Nepostojanje evidencije tako postaje prepreka ne samo naučnom istraživanju već i planiranju javnih politika.

Problem nedovoljne vidljivosti deteta u sistemu nije karakterističan samo za porodice ratnih vojnih invalida. Domaće istraživanje položaja dece čiji roditelji izdržavaju kaznu zatvora pokazalo je da potrebe deteta mogu ostati nedovoljno evidentirane kada je institucionalna pažnja prvenstveno usmerena na pravni položaj roditelja. Iako se radi o sasvim različitim životnim okolnostima, analogija je relevantna na nivou funkcionisanja sistema: poseban status roditelja ne dovodi automatski do sistematskog praćenja položaja deteta niti do procene njegovih individualnih potreba (Đorđević i Hrnčić, 2023: 365–387).

U tom smislu, jedan od osnovnih pravaca unapređenja trebalo bi da bude razvoj mehanizma za anonimno i statistički pouzdano praćenje položaja članova porodica ratnih vojnih invalida. Takva evidencija ne bi smela da vodi stigmatizaciji dece niti da podrazumeva neograničenu razmenu ličnih podataka. Njena svrha bila bi sagledavanje strukture porodica, korišćenja prava, teritorijalne dostupnosti usluga i obrazovnih pokazatelja na zbirnom nivou. Prikupljanje podataka moralo bi biti zasnovano na zakonu, ograničeno na podatke neophodne za određenu svrhu i praćeno odgovarajućim merama zaštite privatnosti.

Drugi izazov odnosi se na pretežno statusni karakter boračko-invalidske zaštite. Posebni sistem prava prvenstveno utvrđuje svojstvo korisnika, procenat telesnog oštećenja, pripadnost određenoj grupi invaliditeta i pravo na novčana ili druga davanja. Takav pristup je nužan radi pravne sigurnosti i jednakog odlučivanja, ali ne obezbeđuje sam po sebi procenu načina na koji invaliditet roditelja utiče na svakodnevno funkcionisanje porodice. Dve porodice u kojima roditelj ima isti formalno utvrđeni stepen invaliditeta mogu imati bitno različite potrebe u zavisnosti od prirode oštećenja, psihičkog stanja roditelja, stambenih uslova, raspoložive porodične podrške i uzrasta dece (Pehlić, Urbanc i Lendler 2018: 84).

Posebno složene mogu biti situacije u kojima se telesnom invaliditetu pridružuju dugotrajne psihičke posledice ratnih iskustava. Domaća istraživanja veterana ukazuju na povezanost posttraumatskog stresnog poremećaja sa intenzitetom ratnih iskustava, ranjavanjem, smrću bliskih osoba i drugim traumatskim događajima (Kuljić, Miljanović i Svičević, 2004: 283–289). Istraživanja procene invaliditeta kod veterana sa posttraumatskim stresnim poremećajem dodatno pokazuju da psihičke posledice mogu biti dugotrajne i funkcionalno značajne (Samardžić et al., 2016: 945–949). Ovi nalazi nisu neposredan dokaz o položaju njihove dece, ali potvrđuju da se potrebe porodice ne mogu procenjivati samo prema telesnom oštećenju ili iznosu priznatog novčanog prava.

Ukoliko roditelj ima teškoće u svakodnevnom funkcionisanju, posledice se mogu posredno odraziti na organizaciju porodičnog života, raspodelu obaveza, prihode domaćinstva i mogućnost pružanja podrške detetu (Vučinić, Martać i Anđelković 2022: 120). Pri tome treba izbeći pretpostavku da ratni vojni invalid zbog invaliditeta nije sposoban da adekvatno ostvaruje roditeljsku ulogu. Takav pristup bio bi diskriminatoran i suprotan savremenom modelu prava osoba sa invaliditetom. Relevantno pitanje nije postojanje invaliditeta kao takvog, već da li u konkretnoj porodici postoje prepreke koje se mogu ublažiti odgovarajućom uslugom, materijalnom pomoći ili podrškom u zajednici.

Zbog toga bi postupak priznavanja ili periodičnog preispitivanja prava ratnog vojnog invalida mogao biti praćen pružanjem jasnih informacija o dostupnim uslugama za porodicu, bez automatskog upućivanja centra za socijalni rad niti stvaranja pretpostavke o postojanju problema. Roditelju bi trebalo omogućiti da, na dobrovoljnoj i poverljivoj osnovi, dobije savetovanje o pravima deteta, psihosocijalnoj podršci, obrazovnim mogućnostima i lokalnim uslugama. Na taj način poseban statusni sistem ne bi preuzimao nadležnosti socijalne i obrazovne zaštite, već bi postao tačka pravovremenog informisanja i povezivanja.

Treći izazov predstavlja dominacija novčanih davanja u odnosu na usluge podrške. Materijalna prava imaju nesumnjiv značaj jer mogu ublažiti posledice gubitka ili smanjenja radne sposobnosti roditelja. Međutim, finansijska naknada ne može zameniti psihološko savetovanje, podršku roditeljstvu, pomoć u kriznim situacijama, rad sa detetom niti koordinaciju između porodice i škole. Domaća istraživanja terapijskog rada sa ratnim veteranima pokazuju složenost traumatskog iskustva i potrebu za kontinuiranom psihološkom i psihoterapijskom podrškom (Mandić-Gajić i Špirić, 2016: 757–763). Iz ovoga se može izvesti zaključak da efikasna podrška porodici zahteva kombinovanje materijalnih i nematerijalnih mera.

Razvoj usluga podrške porodici posebno je važan zato što se teškoće deteta često ne mogu odvojiti od kvaliteta porodičnog funkcionisanja. Istraživanje sprovedeno među mlađim adolescentima u Srbiji ukazuje na povezanost porodičnog funkcionisanja sa internalizovanim i eksternalizovanim teškoćama kod dece (Dovijanić i Žunić-Pavlović, 2025: 269–292). Iako istraživanje nije obuhvatilo porodice ratnih vojnih invalida, ono potvrđuje opravdanost sistemskog pristupa u kojem se podrška detetu ne planira izolovano od porodičnih odnosa i resursa.

Mogući pravac unapređenja predstavljalo bi razvijanje dostupnih savetodavnih i socijalno-edukativnih usluga namenjenih porodicama ratnih vojnih invalida, ali bez njihovog izdvajanja u zatvoren ili paralelan sistem. Usluge bi mogle da se pružaju u okviru postojećih centara za socijalni rad, porodičnih savetovaništa, zdravstvenih ustanova i organizacija koje imaju odgovarajuću stručnu kompetenciju. Njihov sadržaj mogao bi obuhvatiti individualno i porodično savetovanje, podršku roditeljstvu, rad na porodičnoj komunikaciji, pomoć u kriznim periodima i upućivanje na druge izvore podrške. Poseban značaj ovakvih usluga ogleda se u činjenici da porodica, naročito u postkonfliktnim sredinama, predstavlja osnovni oslonac socijalne podrške, očuvanja identiteta i međugeneracijske solidarnosti, zbog čega jačanje njenih kapaciteta ima neposredan značaj za dobrobit deteta (Petrović 2026: 349).

Posebnu pažnju trebalo bi posvetiti dostupnosti usluga u manjim i ruralnim sredinama. Razvijenost lokalne mreže socijalnih usluga nije ujednačena, pa stvarne mogućnosti porodice često zavise od mesta prebivališta. U zajednicama u kojima ne postoje porodična savetovaništa, dnevne usluge ili specijalizovana psihološka podrška, pravo na uslugu može ostati formalno ili praktično nedostupno. Nacionalni izveštaji o inkluzivnom obrazovanju takođe ukazuju da na lokalnom nivou često nedostaju stabilni modeli i mehanizmi kojima se podržava socijalna i obrazovna inkluzija dece iz osetljivih grupa.

Dostupnost podrške može se unaprediti formiranjem regionalnih mobilnih timova, korišćenjem savetovanja na daljinu kada je ono stručno opravdano i finansiranjem međupštinskih usluga koje manje lokalne zajednice ne mogu samostalno organizovati. Ipak, digitalne usluge ne bi smele u potpunosti da zamene neposredan stručni rad, naročito u složenim porodičnim situacijama. Njihova uloga trebalo bi da bude dopunska i usmerena prvenstveno na smanjenje teritorijalnih prepreka.

Četvrti izazov odnosi se na socioekonomske okolnosti porodice. Invaliditet roditelja može biti povezan sa smanjenom radnom sposobnošću, dodatnim izdacima za lečenje, rehabilitaciju, lekove, prevoz ili prilagođavanje stambenog prostora (Džamonja Ignjatović, Milanović i Žegarac 2017: 3-7). Međutim, formalni status ratnog vojnog invalida ne znači da je porodica nužno siromašna, kao što ni odsustvo prava na određeno novčano davanje ne znači da porodica nema materijalne teškoće. Zato bi procena podrške trebalo da se zasniva na stvarnim prihodima i rashodima domaćinstva, broju izdržavanih članova i posebnim troškovima koji proizlaze iz zdravstvenog stanja roditelja.

Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, stopa rizika od siromaštva u Republici Srbiji u 2025. godini iznosila je 19,6%, dok je stopa rizika od siromaštva ili socijalne isključenosti iznosila 23,2%. Prag rizika od siromaštva za domaćinstvo sa dvoje odraslih i jednim detetom mlađim od četrnaest godina iznosio je 82.213 dinara mesečno, a za domaćinstvo sa dvoje odraslih i dvoje dece mlađe od četrnaest godina 95.915 dinara. Najviša stopa rizika od siromaštva prema tipu domaćinstva zabeležena je kod domaćinstava koja čine jedan roditelj i jedno ili više izdržavane dece i iznosila je 41,3%. Ovi podaci ne odnose se posebno na porodice ratnih vojnih invalida, ali pokazuju širi socioekonomski kontekst u kojem se procenjuje delotvornost porodične i socijalne podrške.

Materijalni položaj porodice neposredno je povezan i sa obrazovnim mogućnostima deteta. Iako su osnovno i srednje obrazovanje besplatni, porodica snosi niz pratećih troškova: prevoz, školski pribor, digitalnu opremu, odeću, ishranu, dodatne obrazovne materijale, ekskurzije i vannastavne aktivnosti. Kada takvi troškovi prevazilaze mogućnosti domaćinstva, dete može formalno ostati uključeno u obrazovanje, ali biti faktički isključeno iz određenih sadržaja školskog života.

Domaće istraživanje odnosa socioekonomskog statusa i školskog postignuća u postjugoslovenskim i zapadnoevropskim zemljama potvrđuje da socioekonomske razlike ostaju povezane sa obrazovnim rezultatima učenika (Gundogan i Radulović, 2023: 610–624). Istraživanje dostupnosti obrazovanja u Srbiji takođe ukazuje na značaj socioekonomskog položaja i na potrebu stvaranja povoljnijeg institucionalnog okruženja za ostvarivanje ravnopravnijih obrazovnih mogućnosti (Milošević Radulović i Marković Krstić, 2022: 565–587).

Zbog toga mere podrške ne bi trebalo ograničiti na dete koje već pokazuje slabije obrazovno postignuće ili neredovno pohađa nastavu. Potrebno je razvijati preventivne mehanizme kojima se materijalne prepreke prepoznaju pre nego što dovedu do izostajanja, gubitka motivacije ili napuštanja školovanja. Takve mere mogu obuhvatiti besplatan prevoz, obroke, udžbenike, školski pribor, digitalnu opremu i učešće u vannastavnim aktivnostima, ali njihova primena treba da se

zasniva na materijalnom položaju i potrebama deteta, a ne isključivo na statusu roditelja.

Peti izazov proizlazi iz činjenice da obrazovni sistem nema posebnu kategoriju niti unapred definisan model podrške za decu ratnih vojnih invalida. To samo po sebi ne predstavlja normativni nedostatak. Uvođenje posebne kategorije moglo bi dovesti do stereotipizacije i pretpostavke da sva deca iz ovih porodica imaju obrazovne ili psihološke teškoće. Problem nastaje kada škole nemaju dovoljno kapaciteta da prepoznaju individualne potrebe učenika koje ne pripadaju tradicionalno prepoznatim kategorijama dodatne obrazovne podrške.

Nacionalni izveštaji o inkluzivnom obrazovanju pokazuju da su u Srbiji razvijeni značajni mehanizmi podrške učenicima, ali i da pojedini pokazatelji inkluzivnosti škola i dalje ostaju među slabije ostvarenim segmentima spoljašnjeg vrednovanja. Posebno se ukazuje na potrebu jačanja kapaciteta nastavnika, stručnih službi i lokalnih mehanizama podrške (Јаблан и Максимовић 2020: 87).

Najnoviji nacionalni izveštaj za period 2022–2024. beleži dalji razvoj sistema inkluzivnog obrazovanja, uključujući uspostavljanje trinaest resursnih centara. U navedenom periodu ovi centri podržali su više od 4.000 učenika i skoro 1.600 zaposlenih iz 494 osnovne i srednje škole, dok je više od 1.300 učenika neposredno dobilo asistivnu tehnološku podršku. Ovi podaci prvenstveno se odnose na učenike kojima je potrebna asistivna tehnologija i ne mogu se neposredno primeniti na decu ratnih vojnih invalida. Ipak, pokazuju da obrazovni sistem raspolaže modelom regionalnog povezivanja stručnih kapaciteta koji bi mogao biti inspirativan i za razvoj drugih oblika podrške školama.

Škola može imati važnu preventivnu ulogu, ali samo pod uslovom da teškoće učenika ne tumači isključivo kao nedisciplinu, nedostatak motivacije ili nezainteresovanost porodice. Promene u školskom uspehu, ponašanju, prisustvu na nastavi ili odnosima sa vršnjacima mogu ukazivati na potrebu za razgovorom i podrškom, ali ne opravdavaju automatsko zaključivanje o uzrocima. Potrebna je pažljiva stručna procena, saradnja sa detetom i roditeljima i, kada je to nužno, uključivanje drugih nadležnih službi.

Istraživanje sprovedeno među učenicima prvog razreda srednjih škola u Srbiji pokazalo je povezanost podrške nastavnika i vršnjaka, zadovoljstva školom, školskog opterećenja i vršnjačkog nasilja sa pokazateljima mentalnog zdravlja učenika (Škorić et al., 2023). Ovi nalazi potvrđuju da škola nije samo mesto obrazovanja već i važan prostor socijalne podrške. Njena uloga posebno dolazi do izražaja kada dete prolazi kroz porodične ili životne teškoće koje se mogu odraziti na emocionalno stanje i školsko funkcionisanje.

Mogući pravac unapređenja predstavlja jačanje stručnih službi škola i dodatno osposobljavanje nastavnika za prepoznavanje različitih oblika socioemocionalnih i materijalnih prepreka učenju. Cilj takvog osposobljavanja ne bi bio dijagnostikovanje deteta niti prikupljanje nepotrebnih podataka o roditelju, već blagovremeno prepoznavanje promena i aktiviranje odgovarajuće podrške. Posebno je važno razvijati protokole koji jasno određuju kada se problem rešava unutar škole, kada je potrebno uključiti roditelja, a kada je opravdano obratiti se centru za socijalni rad, zdravstvenoj ustanovi ili drugoj službi (Đurišić i Duhanaj

2025: 39-40).

Šesti izazov odnosi se na međusektorsku saradnju. Socijalna i obrazovna inkluzija dece ratnih vojnih invalida zahteva delovanje više aktera: organa nadležnih za boračko-invalidsku zaštitu, centara za socijalni rad, obrazovnih i zdravstvenih ustanova, lokalnih samouprava i, po potrebi, organizacija civilnog društva. Svaka od ovih institucija ima ograničenu i zakonom utvrđenu nadležnost. Problem nastaje kada se odgovornost prenosi sa jednog sistema na drugi ili kada nijedan organ nema potpunu sliku o potrebama deteta.

Međusektorska saradnja ne treba da podrazumeva neograničenu razmenu podataka niti uspostavljanje paralelne administracije. Njena svrha mora biti koordinisanje konkretnih mera uz poštovanje prava na privatnost i učešće porodice u donošenju odluka (Vranić i Skrobić 2024: 413). U složenijim slučajevima korisno bi bilo odrediti instituciju ili stručnjaka koji koordinira plan podrške, prati njegovu realizaciju i sprečava da porodica sama posreduje između više nepovezanih službi.

Nacionalni izveštaji o inkluzivnom obrazovanju dosledno ukazuju na to da se puna primena inkluzivnih mera može ostvariti samo kvalitetnom interesornom saradnjom i održivim lokalnim mehanizmima. To potvrđuje da problem koordinacije nije specifičan samo za decu ratnih vojnih invalida, već predstavlja širi izazov sistema podrške deci u Srbiji.

Pravci unapređenja mogli bi obuhvatiti donošenje operativnih smernica za saradnju službi boračko-invalidske zaštite, centara za socijalni rad i obrazovnih ustanova. Takve smernice trebalo bi da urede način informisanja porodice, dobrovoljno upućivanje na usluge, procenu potreba deteta, razmenu podataka uz odgovarajući pravni osnov i postupanje u situacijama u kojima postoji rizik po dobrobit deteta (Борјанић Болић и Ристић 2021: 477). Njihova svrha ne bi bila stvaranje novog statusa deteta, već obezbeđivanje da postojeća prava i usluge funkcionišu povezano.

Sedmi izazov odnosi se na rizik od stigmatizacije. Posebno evidentiranje ili izdvajanje dece ratnih vojnih invalida može imati neželjene posledice ukoliko se zasniva na pretpostavci da su ona nužno traumatizovana, siromašna ili obrazovno neuspešna. Ratno iskustvo roditelja deo je porodične privatnosti, a dete ne bi smelo biti obavezano da ga javno iznosi radi ostvarivanja podrške koja mu je potrebna.

Zbog toga svaka mera mora počivati na načelu individualizacije. Status roditelja može biti relevantna okolnost, ali ne sme predstavljati jedini osnov za zaključivanje o potrebama deteta. Podrška treba da bude ponuđena diskretno, uz uvažavanje mišljenja deteta u skladu sa njegovim uzrastom i zrelošću i uz zaštitu poverljivih podataka. Poseban značaj ima način na koji nastavnici, stručni radnici i lokalni službenici komuniciraju sa porodicom, jer neadekvatan pristup može smanjiti poverenje i odvratiti roditelje od traženja pomoći (Нововић и Мићановић 2018: 357).

Osmi izazov jeste nedovoljno učešće dece i roditelja u oblikovanju mera podrške. Institucionalne intervencije često se planiraju polazeći od stručne procene, ali bez dovoljno prostora da porodica objasni koje teškoće smatra najvažnijim i koje oblike pomoći vidi kao prihvatljive. Takav pristup može

dovesti do mera koje su formalno pravilne, ali ne odgovaraju stvarnim potrebama ili ih porodica ne koristi.

Uključivanje deteta ne znači prebacivanje odgovornosti za rešavanje problema na dete. Ono podrazumeva da se njegovo mišljenje sasluša, da mu se na razumljiv način objasne raspoložive mogućnosti i da se njegova perspektiva uzme u obzir pri odlučivanju. Roditelju treba omogućiti da učestvuje u planiranju podrške, osim kada bi to bilo suprotno najboljem interesu deteta. Participativni pristup povećava verovatnoću da će dogovorene mere biti prihvaćene i primenjivane.

Na kraju, unapređenje položaja dece ratnih vojnih invalida ne zahteva nužno donošenje posebnog zakona niti formiranje zasebnog sistema. Postojeći normativni okvir pruža osnovu za materijalnu, socijalnu, psihosocijalnu i obrazovnu podršku, ali su mehanizmi raspoređeni između više institucija i aktiviraju se prema različitim uslovima (Perić i Marinković 2023: 34-35). Ključni problem zato nije isključivo odsustvo prava, već nedovoljna povezanost postojećih prava, usluga i procedura.

Efikasniji model trebalo bi da se zasniva na nekoliko međusobno povezanih elemenata: pouzdanom, anonimnom i razvrstanom praćenju položaja porodica, dostupnom informisanju o pravima i uslugama, individualizovanoj proceni potreba, ravnomernijem razvoju lokalnih usluga, kombinovanju materijalne i psihosocijalne podrške, osnaživanju škola za rano prepoznavanje teškoća, jasnim pravilima međusektorske saradnje; zaštiti privatnosti i aktivnom učešću dece i roditelja.

Takav pristup ne bi polazio od pretpostavke da su sva deca ratnih vojnih invalida ugrožena, već od obaveze sistema da prepozna i podrži ono dete kod kojeg konkretne porodične, materijalne, zdravstvene ili obrazovne okolnosti otežavaju ostvarivanje prava. Na taj način izbegla bi se i pravna nevidljivost i nepotrebna stigmatizacija, dok bi socijalna i obrazovna inkluzija bila shvaćena kao proces stvaranja stvarnih, a ne samo formalnih mogućnosti za razvoj i ravnopravno učešće deteta.

Zaključak

Analiza međunarodnog, ustavnog i zakonskog okvira pokazuje da pravni sistem Republike Srbije sadrži odgovarajuće normativne osnove za zaštitu socijalnih i obrazovnih prava dece ratnih vojnih invalida. Međunarodni standardi, Ustav Republike Srbije, propisi iz oblasti boračko-invalidske zaštite, socijalne zaštite i obrazovanja zajedno omogućavaju ostvarivanje zaštite deteta kroz različite pravne režime. Međutim, istraživanje indikuje da se pravna zaštita ove kategorije dece ne zasniva na jedinstvenom i posebno uređenom sistemu, već na istovremenoj primeni više propisa koji uređuju različite segmente njihovog položaja.

Poseban zakon prvenstveno uređuje status i prava ratnog vojnog invalida, dok dete najčešće ostvaruje zaštitu posredno, preko prava roditelja ili primenom opštih propisa iz oblasti socijalne i obrazovne zaštite. Takvo normativno rešenje samo po sebi nije suprotno savremenim standardima zaštite ljudskih

prava, budući da izdvajanje posebnih kategorija dece može dovesti do njihove nepotrebne segregacije ili različitog postupanja. Najznačajniji izazov ne proizlazi iz nedostatka pojedinačnih zakonskih prava, već iz njihove fragmentarne primene. Socijalna zaštita, obrazovni sistem, zdravstvene ustanove i organi nadležni za boračko-invalidsku zaštitu funkcionišu kao relativno samostalni sistemi, pri čemu razmena informacija, koordinacija postupanja i zajedničko planiranje podrške nisu uređeni na način koji bi obezbedio kontinuitet zaštite deteta. Zbog toga stvarni obim ostvarene zaštite u velikoj meri zavisi od informisanosti porodice, stručne procene nadležnih organa, razvijenosti lokalnih usluga i kvaliteta međuinstitucionalne saradnje.

Kritička analiza pokazuje da se delotvornost pravnog sistema ne može procenjivati isključivo prema broju priznatih prava niti prema formalnoj usklađenosti domaćeg zakonodavstva sa međunarodnim standardima. Pravo ostvaruje svoju zaštitnu funkciju tek onda kada omogućava da korisnik stvarno i blagovremeno ostvari garantovana prava. U tom smislu, najveće ograničenje postojećeg sistema nije normativne, već funkcionalne prirode. Fragmentacija nadležnosti, teritorijalne razlike u dostupnosti usluga i odsustvo sistematskog praćenja položaja dece ratnih vojnih invalida mogu umanjiti praktične efekte postojećih zakonskih rešenja, uprkos njihovoj formalnoj usklađenosti sa savremenim standardima zaštite ljudskih prava.

Polazeći od navedenog, unapređenje postojećeg sistema ne bi trebalo usmeravati ka stvaranju posebnog paralelnog režima zaštite namenjenog isključivo deci ratnih vojnih invalida. Takav pristup bio bi teško uskladiv sa savremenim konceptom inkluzivne socijalne i obrazovne politike. Mnogo primereniji pravac razvoja predstavlja jačanje intersektorske saradnje, unapređenje dostupnosti socijalnih usluga u lokalnim zajednicama, razvoj mehanizama rane procene potreba porodice, unapređenje razmene podataka u skladu sa pravilima zaštite privatnosti i osnaživanje savetodavne podrške porodicama koje se suočavaju sa posledicama invaliditeta roditelja.

Može se zaključiti da zaštita dece ratnih vojnih invalida ne zahteva prvenstveno donošenje novih prava, već stvaranje uslova za njihovo dosledno, koordinisano i individualizovano ostvarivanje. Upravo sposobnost institucija da prepoznaju stvarne potrebe deteta i obezbede međusobno usklađeno delovanje predstavlja ključni kriterijum uspešnosti savremenog sistema socijalne i obrazovne zaštite. Time se potvrđuje da kvalitet pravne zaštite nije određen obimom normativnog regulisanja, već stepenom njegove praktične delotvornosti u ostvarivanju najboljeg interesa deteta.

Literatura

1. Борјанић Болић, Ристић 2021: Емина Борјанић Болић, Ивана Ристић. „Школа сензитивна на трауматична искуства деце“, Баштина 55, 469-486.
2. Vasić 2025: Miona Vasić. “Zaštita dece od nasilja u sistemu socijalne zaštite: Analiza normativnog okvira”. Zbornik instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, 44(1-2), 53-71. <https://doi.org/10.47152/>

ziksi2025123

3. Vranić i Skrobić 2024: "The process of multi-sector cooperation in providing support to families of children with disabilities in the city of Niš". *Teme*, 48(2), 407-422. <https://doi.org/10.22190/teme231003023v>
4. Vučinić, Martać, Anđelković 2022: Vesna Vučinić, Valentina Martać, Marija Anđelković. "Očekivana podrška porodice i prijatelja roditeljima dece sa smetnjama u razvoju", *Specijalna Edukacija i Rehabilitacija*, 21(2), 117–132.
5. Gundogan, Radulović 2023: Dragana Gundogan, Mladen Radulović. „A Relation between High-School Students' Achievement and Their Socioeconomic Status in Post-Yugoslav Countries and Western Europe.“ *Sociologija* 65(4): 610–624.DOI: 10.2298/SOC2304610G
6. Dovijanić, Žunić-Pavlović 2025: Sofija Dovijanić, Vesna Žunić-Pavlović. „Family Functioning as a Factor of Young Adolescents' Internalizing and Externalizing Problems.“ *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja* 57(2): 269–292. DOI: 10.2298/ZIP2502269D
7. Družić Ljubotina 2022: Olja Družić Ljubotina. "Imaju li djeca koja žive u uvjetima siromaštva jednak pristup obrazovanju?", *Annual of Social Work*, 29(2), 173–191.
8. Đorđević, Hrnčić 2023: Violeta Đorđević, Jasna Hrnčić. „Problem dece roditelja na izdržavanju kazne zatvora i njihov položaj u socijalnoj zaštiti.“ *Temida* 26(3): 365–387
9. Đurišić, Duhanaj 2025: Maša Đurišić, Nataša Duhanaj. Saradnja školskog pedagoga i socijalnog radnika: izazovi i značaj, u: *zbornik radova Susreti pedagoga, Radovan Antonijević, Dragana Purešević, Edisa Kecap* (ur.), (39-44), Beograd: Filozofski fakultet, Institut za pedagogiju i andragogiju
10. Zakon o pravima boraca, vojnih invalida, civilnih invalida rata i članova njihovih porodica ("Sl. glasnik RS", br. 18/2020)
11. Zhuravela et al. 2023: Valeriy Zhuravela, Olena Karpushovab, Volodymyr Bielousovc, Hanna Platonovad, Olha Dyachenko. "Social Security of Migrant Workers from Ukraine in EU Member States". *Bestuur*, 11(2), 333–362. <https://doi.org/10.20961/bestuur.v11i2.78777>
12. Јаблан и Максимовић 2020: Бранка Јаблан, Јасна Максимовић. "Развој инклузивног образовања из угла наставничких компетенција: стање, проблеми и перспективе". *Зборник радова Педагошког факултета Ужице*, 22, 85–100.
13. Јовановић, Арсић 2019: Слађана Јовановић, Јелена Арсић. „Заштита деце од насиља у Србији: актуелна правна питања и проблеми“, *Теме* 43(3), 861-883.
14. Kočović 2019: Dragoslav Kočović. "Socijalna politika Srbije". *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 13(21), 97-118.
15. Kovačević 2022: Milica Kovačević. „Zabrana diskriminacije i govora mržnje u obrazovno-vaspitnom kontekstu u Srbiji“, *Univerzitetska misao* 21, 201-214.
16. Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta, <https://www.unicef>.

- org/serbia/media/3186/file/Konvencija%20o%20pravima%20deteta.pdf
17. Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom, <https://www.prafak.ni.ac.rs/pravna-klinika/files/10-Konvencija-%D0%BE-pravima-osoba-sa-invaliditetom.pdf>
 18. Kletečki Radović, Vejmelka, Družić Ljubotina 2017: Marijana Kletečki Radović, Lucija Vejmelka, Olja Družić Ljubotina. „Učinak siromaštva na dobrobit i kvalitetu života obitelji iz perspektive djece“. *Annual of Social Work*, 24(2), 199–242. <https://doi.org/10.3935/ljsr.v24i2.181>
 19. Kuljić, Miljanović, Svičević 2004: Blagoje Kuljić, Božidar Miljanović, Radoslav Svičević. “Posttraumatic Stress Disorder in Bosnian War Veterans: Analysis of Stress Events and Risk Factors.” *Vojnosanitetski pregled*, 61(3), 283–289. DOI: 10.2298/VSP0403283K.
 20. Kušević 2022: Barbara Kušević. “Representations of Family and Primary School Relations in National Documents, Laws, and Sub-Legal Acts”. *Drustvena Istrazivanja*, 32(3), 537–559. <https://doi.org/10.5559/di.32.3.08>
 21. Mandić-Gajić, Špirić 2016: Gordana Mandić-Gajić, Željko Špirić. “Posttraumatic Stress Disorder and Art Group Therapy: Self-expression of Traumatic Inner World of War Veterans.” *Vojnosanitetski pregled*, 73(8), 757–763. DOI: 10.2298/VSP150512083M.
 22. Matković, Šunderlić, Muždalo 2024: Gordana Matković, Žarko Šunderić, Lazar Muždalo, “Mapping Social Care Services and Material Support within the Mandate of Local Self-Governments in the Republic of Serbia 2021”. Center for Social Policy / UNOPS.
 23. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, <https://ius.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2020/11/PESK.pdf>
 24. Мијатовић 2024: Марина Мијатовић. „Cyberbullying: насиље у дигиталном свету“, *Баштина* 64, 145-156.
 25. Milošević, Maksimović 2022: Danijela Milošević, Jelena Maksimović. „Inkluzivno obrazovanje u Republici Srbiji iz ugla nastavnika razredne i predmetne nastave: kompetencije, prednosti, barijere i preduslovi“, *Nastava i vaspitanje* 71(1), 7-27.
 26. Milošević Radulović, Marković Krstić 2022: Lela Milošević Radulović, Suzana Marković Krstić. „The State, Accessibility, and Significance of Education in Serbia.“ *Problems of Education in the 21st Century* 80(4): 565–587. DOI: 10.33225/pec/22.80.565
 27. Mikuš 2018: Marek Mikuš. “Between Recognition and Redistribution: Disability, (Human) Rights, and Struggles over Welfare in Serbia”. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 24(2), 293–312.
 28. Ministarstvo prosvete Republike Srbije & UNICEF. (2025). Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju u Republici Srbiji: za period od 2022. do 2024. godine. Beograd: Ministarstvo prosvete Republike Srbije i UNICEF.
 29. Нововић, Мићановић 2018: Татјана Нововић, Веселин Мићановић. „Мишљења васпитача и стручних сарадника о квалитету

- инклузивне праксе у црногорским предшколским установама“, *Настава и васпитање* 67(2), 357–373.
30. Petrović 2020: Miloš Petrović. “Socijalna komponenta lokalne samouprave u Republici Srbiji”, *Naučne publikacije Državnog univerziteta u Novom Pazaru Serija B Društvene & humanističke nauke*, 3(2), 121–130. <https://doi.org/10.5937/npdunp2002121p>
31. Pehlić, Urbanc, Lendler 2018: Ana Pehlić, Kristina Urbanc, Veronika Lendler. “Roditeljstvo i invaliditet – perspektiva djece, roditelja s invaliditetom i stručnjaka”. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 54(1), 83–102.
32. Perić, Marinković 2023: Bosiljka Perić, Lada Marinković. “Mogućnosti participacije u godinama uzleta i uloga vaspitača”, *Krugovi detinjstva - časopis za multidisciplinarna istraživanja detinjstva*, 11(1), 32–41.
33. Петровић 2026: Марина Петровић. „Утицај културних образаца на породичне односе у српским заједницама на Косову и Метохији“, *Зборник радова Филозофског факултета* 56(2), 343–361.
34. Rosenthal 2019: Eric Rosenthal. “The Right of All Children to Grow Up with a Family under International Law: Implications for Placement in Orphanages, Residential Care, and Group Homes”. *SSRN Electronic Journal*, 25(1), 65–137. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3409395>
35. Simić 2026: Marina Simić. *How Social Policy Is (Not) Created: An Ethnography of Social Work in a Serbian Town*. *PoLAR: Political and Legal Anthropology Review*.
36. Stajić, Nikolova Marković 2022: Luka Stajić, Aleksandra Nikolova Marković. „Утицај нових технологија на безбедност деце у грађанском праву“, *Megatrend revija* 19(2), 117–128.
37. Samardžić et al. 2016: Radomir Samardžić, Bratislav Živić, Dragan Krstić, Danilo Joković, Mirko Dolić, Zvezdana Stojanović, Aleksandar Eror, Milan Đokić, Slavoljub Milojević, Gordana Mandić-Gajić. “Re-evaluating Disability Assessment in War Veterans with Posttraumatic Stress Disorder.” *Vojnosanitetski preglad*, 73(10), 945–949. DOI: 10.2298/VSP150124090S.
38. Чавић-Ђурић 2019: Тамара Чавић-Ђурић. „Улога друштва у хронификацији трауме: исходи ратних искустава у Србији“, *Социолошки преглед* 53(1), 254–271.
39. Ćeriman 2021: Jelena Ćeriman. „Modeli rodne socijalizacije dečaka u porodicama u savremenoj Srbiji“, *Etnoantropološki Problemi* 16(1), 245–270.
40. Džamonja Ignjatović, Milanović, Žegarac 2017: Tamara Džamonja Ignjatović, Marko Milanović, Nevenka Žegarac. “How Services for Children with Disabilities in Serbia Affect the Quality of Life of Their Families”.
41. *Research in Developmental Disabilities*, 68, 1–8.
42. Škorić et al. 2023: Dragana Škorić, Jelena Gudelj Rakić, Verica Jovanović, Dušan Backović, Ivan Soldatović, Jelena Ilić Živojinović. “Psychosocial School Factors and Mental Health of First Grade

Secondary School Students—Results of the Health Behaviour in School-aged Children Survey in Serbia.” Plos one, 18(11), e0293179. DOI: 10.1371/journal.pone.0293179.

SOCIAL AND EDUCATIONAL INCLUSION OF CHILDREN OF WAR VETERANS WITH DISABILITIES: THE LEGAL FRAMEWORK AND CHALLENGES IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary: Children of war veterans with disabilities constitute a social group whose position in the context of social and educational inclusion has received limited attention in Serbian academic literature. Although the legal system of the Republic of Serbia regulates the rights of war veterans with disabilities and their family members through several legislative acts, the extent to which the existing normative framework ensures social security and equal opportunities for these children in education and broader social integration remains an open question. The subject of this paper is an analysis of the legal framework governing the mechanisms of social and educational inclusion of children of war veterans with disabilities, with particular emphasis on the importance of coordinated action among the systems of social protection, education, and other competent institutions. The aim of the paper is to examine whether the current legal framework provides an adequate basis for safeguarding the rights and meeting the needs of this category of children, as well as to identify the key challenges associated with its implementation. The research employs the normative, legal-dogmatic, analytical-synthetic, and comparative methods, combined with an analysis of relevant domestic and international legal sources. The paper seeks to contribute to a better understanding of the existing legal framework and to highlight the importance of coordinated institutional action in promoting the social and educational inclusion of children of war veterans with disabilities.

Keywords: children of war veterans with disabilities, social inclusion, educational inclusion, legal framework, intersectoral cooperation, Republic of Serbia.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

355.426(497.1)(082)
94(497.1)(082)

SOCIJALNA, pravna, ekonomska i zdravstvena zaštita učesnika u ratu na prostoru bivše Jugoslavije / [urednik Ratomir Antonović]. - Beograd : OLIP Organizacija za međunarodne publikacije, 2026 (Kruševac : Best print). - XI, 234 str. ; 25 cm

Tiraž 200. - Str. VI-VII: Predgovor / Ratomir Antonović. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija uz svaki rad. - Summaries.

ISBN 978-86-906800-9-2

а) Грађански рат -- Југославија -- Зборници

б) Југославија -- Распад -- Зборници

COBISS.SR-ID 201339913